

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA-IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

TEZĂ DE DOCTORAT
(REZUMAT)

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC,
PROF. UNIV. DR. MIRCEA BRAGA

DOCTORAND, BORTOȘ
(MOLDOVAN) ALINA VALENTINA

ALBA-IULIA
2011

MINISTERUL EDUCAȚIEI, CERCETĂRII, TINERETULUI ȘI SPORTULUI
UNIVERSITATEA „1 DECEMBRIE 1918” ALBA-IULIA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOLOGIE

CONFRUNTĂRI THANATICE
ÎN ROMANUL INTERBELIC
(REZUMAT)

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC,
PROF. UNIV. DR. MIRCEA BRAGA

DOCTORAND, BORTOȘ (MOLDOVAN)
ALINA VALENTINA

ALBA-IULIA
2011

Cuprins

Argument	3
1. Experiența thanatică mijlocită de război	8
1.1. Războiul, temă majoră a literaturii interbelice	8
1.2. Viața și moartea, între antagonism și complementaritate	12
1.3. Semnificații ale intrării în război, obligația asumării morții	18
1.4. Marșul, premergere în moarte	23
1.5. Regresul spre primitivism – între vânat și vânător	39
1.6. Cadavrul – punte între moartea celuilalt și conștiința propriei finitudini	43
1.7. Mors certa, hora certa	48
1.8. Consecințe ale experienței thanatice mijlocite de război	56
2. Asaltul morții asupra vieții. Boala	60
2.1. Boala, de la realitate biologică la motiv literar	60
2.2. Verdictul care frânge destinul	67
2.3. Spațiul damnaților	69
2.4. Disimularea și complicitatea minciunii	76
2.4.1. Maxențiu	77
2.4.2. Lenora	84
2.4.3. Bolnavii Berckului	90
2.5. Muribundul – între speranță, deziluzie, resemnare și acceptare	92
2.6. Hora mortis	102
2.7. Ecce homo!	106
3. Sinuciderea ca prevalență a instinctului thanatic	111
3.1. Dramatism și controversă pe marginea problematicei morții voluntare	111

3.2. Viața, pretext pentru o sinucidere reușită?	115
3.2.1. Eros și thanatos în <i>O moarte care nu dovedește nimic</i>	115
3.2.2. Teama ratării sub presiunea unicității existenței	129
3.2.3. Viața ca experiență huliganică	135
3.3. Taxonomia sinucigașilor în portrete literare	142
3.2.1. Sinuciderea de abandon – Irina	142
3.3.2. Sandu și șantajul suicidal	147
3.3.3. Ladima, sinucigașul melancolic	150
3.3.4 Pavel Anicet și sinuciderea anomică	154
3.4. „Cry for help”	161
3.5. Regia actului suicidal	168
3.6. Ecouri ale morții voluntare în conștiința celor vii	173
4. Suprimarea celuilalt	177
4.1. Păcatul lui Cain	177
4.2. Culpă tragică, drum spre sfințenie	181
4.3. Pariul pe moarte ca eschivă față de conștiința crimei	198
4.4. Disoluția eului	211
5. Reprezentarea fantastică a morții	231
5.1. <i>Dincoace și dincolo</i> de Pragul morții	231
5. 2. Resurecția morților	235
5. 3. Teroarea morților vii	251
5. 4. Migrația sufletului în căutarea reîntregirii spirituale	267
Concluzii	280
Bibliografie	285

Cuvinte cheie

moarte, experiență existențială, angoasă, război, boală, sinucidere, crimă, culpă tragică, fantastic

Rezumat

Despre fascinația pe care misterul morții a exercitat-o asupra omenirii din cele mai timpurii momente ale existenței sale mărturisesc numeroasele studii și creații din domeniile cele mai diverse (mitologie, literatură, filosofie, religie, psihologie, medicină). Conștiința finitudinii ineluctabile și deseori inacceptabile, alături de necunoscutul care împresoară moartea și frustrarea imposibilității de a-i descoperi tainele sunt motive ale tatonărilor constante, ale abandonurilor și ale revenirilor obsesive pe care individul, conștient de limitarea sa, într-un efort de autodepășire și le asumă.

Teama de puterea și răzbunarea morților, materializată în apariția și evoluția riturilor funerare, dobândirea conștiinței finitudinii, având ca o consecință imediată scindarea într-un trup, aflat sub semnul efemerității, și un suflet, dăinuitor pe *Celălalt tărâm*, înțelegerea morții drept taina tainelor, cu o latură vizibilă realității și cealaltă sustrăgându-i-se neîncetat, de unde derivă atât solemnele formule magice, descântece și rugăciuni din *Cărțile morților*, cât și teroarea strigoilor din spațiul Europei medievale și, în fine, pierderea sentimentului religios la omul modern, manifestat printr-o desacralizare a morții, asimilată Neantului și o atitudine angoasată în față ei sunt marile trepte ale relației cu moartea pe care *homo sapiens* le-a parcurs în evoluția lui.

Tristețea aferentă revelației efemerității umane, durerea și lamentațiile în fața pierderii celor apropiați, reculegerea și reflecția ca stări superioare ale conștiinței, meditația calmă la care îndeamnă presentimentul morții, sau, din contră, zguduirea lăuntrică în fața unui sfârșit apropiat, denunțarea vanității și a gratuității ființării ancorate în real și material, toate acestea reprezintă trăiri și atitudini pe cât de dramatice, pe atât de pline de poezie și explică de ce moartea a pătruns pe tărâmul creației literare, încă din zorii existenței sale.

Inefabilul mișcărilor sufletești ale omului aflat față în față cu misterul denepătrunsului și al inexplicabilului morții reprezintă una dintre motivațiile principale care au stat la baza opțiunii pentru tema abordată în teza de doctorat pe care am intitulat-o *Confruntări thanatice în romanul interbelic*.

De ce *confruntări thanatice*? Din multitudinea înfățișărilor și a rațiunilor pentru care moartea se regăsește în textul literar, ca temă principală sau ca element de plan secund, subordonat unei alte intenționalități auctoriale (fapt firesc al existenței, neîmbogățit cu alte semnificații, modalitate de scoatere din scenă a unui personaj, pentru ca celelalte să-și poată împlini destinul, act punitiv cu valențe istorico-sociale, pedeapsă auctorială pentru abaterea de la normele morale, modalitate de conturare a portretului altor personaje sau pretext declanșator al unei acțiuni) ne-am oprit la acele opere în care tema morții este valorificată în latura ei semnificantă. Cu alte cuvinte, am selectat acele texte în care se pune problema morții ca experiență existențială. În acest caz, personajul este pus față în față cu iminența propriului sfârșit și obligat să ia atitudine. Este vorba despre acea experiență-limită în care moartea nu mai poate fi ocultată nici de refuzul de a o gândi, nici de plasarea ei într-un viitor posibil, dar neprecizat. Rezultă de aici o confruntare a ființei cu limita absolută a morții, pe cât de dramatică, pe atât de plină de semnificații. Modul în care personajul rezonază la iminența propriei desființări, asumarea situației în angoasă sau eschiva în fața ei, precum și semnificațiile privitoare la sensul existenței și la valorizarea vieții, posibil a fi extrase din experiența confruntării thanatice, atârnă atât de viziunea scriitorului asupra lumii, de structura sa interioară, de formația și interesele sale culturale, cât și de scopul în care a fost creat personajul, de ideea pe care autorul a dorit să o sublinieze prin destinul său.

Ne-am oprit asupra perioadei interbelice nu doar datorită locului special pe care această epocă îl ocupă în istoria literaturii române prin apariția și impunerea romanului modern, prin maturizarea și europeanizarea sa ori prin experiențele estetice spectaculoase, ci și datorită deosebitei efervescențe culturale, cu repercusiuni directe în planul creației artistice. Ideile filosofiei existențialiste, câștigurile psihologiei, descoperirile psihanalizei, deschiderea spre orizonturi culturale străine, îndepărtate, alături de nevoia autodefinirii teoretice cu recurs la literatura și estetica europeană au condus în planul creației românești, atât la o lărgirea a sferei tematice, cât, mai ales, la o deplasare de accent dinspre faptul exterior spre mișcările interioare care îl condiționează. În ceea ce privește tema morții s-au creat astfel premisele valorificării ei în ipostaza de confruntare thanatică, de experiență-limită dramatică, bulversatoare, soldată fie cu nimicirea definitivă, fie cu saltul dinspre ființarea factică spre existență, în sensul comportării deasupra a tot ce este mundan, înspre transcendență.

Demersul nostru are drept scop identificarea diferitelor ipostaze ale confruntării cu moartea pe care romanul interbelic românesc le relevă precum și analizarea acestora, atât sub aspectul formelor de manifestare, cât și al semnificațiilor care pot fi extrase. Fiind vorba despre o perioadă de apogeu a romanului românesc, abundența, diversitatea și complexitatea analizelor critice care o

vizează sunt fapt de netăgăduit. Sub aspectul demersului critic, meritul lucrării constă, mai ales, în abordarea comparativă și sintetică, subsumată caracterului monografic al studiului. Spre deosebire de *Știința morții*, unde Irina Petraș „creionează înfățișări ale morții în literatura română”¹, sintetizând într-un volum un secol de creație – de la Mihai Eminescu la A. E. Baconsky –, demersul nostru a limitat analiza ipostazelor morții și a confruntării thanatice la romanul interbelic, fapt care a facilitat lărgirea sferei scriitorilor și a operelor de referință și, de asemenea, ne-a dat posibilitatea de a intra în amănunte semnificative, în măsură să evidențieze și să justifice un anumit mod de percepere a morții și, implicit, a existenței. În privința interpretării, e vorba de cele mai multe ori de nuanțări, de completări ori retușări care s-au învederat în urma plasării textului sub lupă și a analizării lui dintr-un singur unghi, acela al relației personajului cu moartea.

Privitor la structură, lucrarea cuprinde cinci capitole, fiecare urmărind câte o ipostază a confruntării cu moartea identificată în creația romanescă a literaturii dintre cele două războaie mondiale: viețuirea în proximitatea și sub amenințarea morții în proza literară de război (cap. *Experiența thanatică mijlocită de război*), boala înțeleasă ca inevitabil drum spre moarte (cap. *Boala, asalt al morții asupra vieții*), capitularea definitivă și asumarea voluntară a neființei ca modalitate de eschivă în fața problemelor vieții (cap. *Sinuciderea, prevalență a instinctului thanatic*), confruntarea cu moartea dată celuilalt și consecințele culpei tragice (cap. *Suprimarea celuilalt*) precum și întâlnirile și înfruntările dintre aparținătorii lui *dincoace* și *dincolo* de Pragul morții (cap. *Reprezentarea fantastică a morții*).

Seduția romanului ca specie favorită a prozei interbelice nu a produs consecințe doar sub aspectul diversificării formulelor narative și al lărgirii orizonturilor tematice, ori în privința năzuinței înspre realizarea valorii estetice, ci s-a soldat, de asemenea, și cu o deosebită abundență de scriitori și producții epice. În plus, fie că e investită cu sensul unei experiențe existențiale, fie că e înțeleasă doar ca firesc uman, moartea lipsește rareori din trama unui roman. Prin urmare, vastul material de lucru a relevat necesitatea trierii. Evident, nu ne-am propus să acoperim întreaga creație romanescă interbelică, ci să punctăm ipostazele pe care le considerăm cele mai reprezentative pentru poziționarea unui personaj în fața morții.

Dat fiind caracterul monografic al lucrării, s-a impus ca selectarea textelor supuse analizei să fie făcută atât în funcție de criteriul valoric, cât și de cel al reprezentativității pentru fiecare ipostază a temei abordate. Întrucât ne-am propus să analizăm doar acele texte în care valorificarea temei morții ocupă prim-planul spațiului epic și are sensul confruntării thanatice, așa cum am definit-o

¹ Irina Petraș, *Știința morții. Înfațișări ale morții în literatura română*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 15

anterior, nu trebuie să surprindă faptul că dintre scriitorii interbelici selectați – Liviu Rebreanu, Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Max Blecher, Mircea Eliade, Anton Holban, Tudor Arghezi, Gala Galaction – lipsesc nume importante precum Mihail Sadoveanu sau George Călinescu. Sigur că se moare și în romanele acestora. Se moare în romanele lui Mihail Sadoveanu, probabil mai mult decât în întreaga literatură interbelică. Dar e vorba, de cele mai multe ori, despre moartea punitivă, justificată prin realități istorico-sociale și lipsită de consecințe atât în planul celui care va fi ucis, cât și al celui care săvârșește omorul. Un semn de întrebare s-ar putea ridica probabil în privința romanului *Baltagul*, unde crima este pretextul declanșator al călătoriei Vitoriei Lipan, al căutării și al descifrării tainei morții lui Nechifor, urmate de înfăptuirea actului justițiar. Dar accentul cade pe ceea ce Mircea Tomuș numește “*anchetă mistică*”¹, “*traseul unei misiuni sacre, inspirată și protejată de puterile divine și ghidată, pas cu pas, de mecanismul viu al solidarității cosmice*”² și în aceasta rezidă valoarea și frumusețea romanului. Omorul, însă, nu naște culpa tragică, cei doi asasini trăiesc fără remușcări până la apariția muntencei în satul lor. Și atunci sunt mai degrabă agasați de îndrăzneala insinuărilor femeii, decât apăsați de actul lor asasin. Or, ceea ce ne-am propus noi în capitolul alocat consecințelor confruntării cu moartea celuilalt reprezintă tocmai urmărirea repercusiunilor culpei tragice în planul existenței ulterioare a personajului. În ceea ce privește literatura lui George Călinescu, e suficient să-l amintim pe Stănică Rațiu triumfând cu punga de bani în mână alături de Costache Giurgiuveanu, a cărui moarte tocmai a provocat-o, pentru a înțelege incompatibilitatea dintre o astfel de valorificare a morții și cea care interesează în lucrarea noastră.

Caracterul eclectic al corpusului de opere care fac obiectul acestui studiu ar putea să contrarieze. *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, *Patul lui Procust*, *Pădurea spânzuraților*, *Ciuleandra*, *Adam și Eva*, *Amândoi*, *Fecioare despletite*, *Concert din muzică de Bach*, *Drum ascuns*, *Inimi cicatrizate*, *O moarte care nu dovedește nimic*, *Întunecare*, *Întoarcerea din Rai*, *Domnișoara Cristina*, *Cimitirul Buna-Vestire*, *Papucii lui Mahmud* sunt fie capodopere ale romanului interbelic fie cărți de al doilea sau chiar al treilea raft. S-ar impune totuși observația că, și în cazul textelor mai puțin apreciate de critică, ne-am străduit să ne menținem în sfera scriitorilor de marcă ai istoriei literare. Această lipsă de omogenitate își are sursa principală în intenția noastră de a suprinde comparativ cât mai multe înfățișări ilustrative pentru ipostazele confruntării thanatice urmărite în fiecare capitol. Astfel, *Amândoi* este un roman de raftul al treilea, consideră majoritatea

¹ Mircea Tomuș, *Romanul romanului românesc*. Vol I. *În căutarea personajului*, București, Editura 100+1 Gramar, 1999, p. 115

² *Ibidem*, p. 117

criticii literare, pentru noi, însă, el reprezintă ilustrarea singulară a unei consecințe a confruntării cu moartea celuilalt și a viețuirii sub culpa tragică, de aceea nu putea lipsi din analiză. În plus, abordarea romanului dintr-o singură perspectivă, aceea a protagonistei criminale și a mișcărilor sufletești pe care înfăptuirea omorului le provoacă, relevă de multe ori aspecte care, dacă nu au forța de a schimba viziunea generală asupra operei, o nuanțează consistent. Pe de altă parte, cu unele clasificări și catalogări deja încetățenite nu suntem de acord. Din punctul nostru de vedere, *Ciuleandra*, spre exemplu, nu poate fi un roman de al doilea sau al treilea raft, de aceea, în analiza textului, încercăm să punem în valoare aspectele în măsură să așeze acest roman al lui Liviu Rebreanu între realizările deosebite ale literaturii interbelice.

Deoarece în fiecare capitol este urmărită o valorificare distinctă a temei morții și, implicit, o înfățișare diferită a confruntării thanatice, este de la sine înțeles că apar diferențe în privința unghiului de abordare a textelor și a metodei de analiză. Dacă în cazul capitolelor alocate războiului, bolii și sinuciderii romanele la care ne referim au suficiente puncte comune care să permită abordarea simultană și comparativă subsumată aceleiași idei, în cazul crimei și al existenței de dincolo de Pragul morții considerăm că o analiză separată este mai ilustrativă pentru ceea ce dorim să subliniem.

Pe de altă parte, plecând de la considerentul că între copertele unei cărți se găsesc ipostaze imaginate ale existenței, a căror verosimilitate atârnă de conexiunile cu realul, încercăm o abordare integratoare, în care conduita personajului să-și găsească îndreptățirea și motivația dincolo de sfera literaturii, în certitudinile psihologiei și ale psihanalizei, în dezbaterile filosofiei sau ale religiei ori în constatările sociologiei. Perspectivele acestor discipline asupra problematicii supusă discuției – războiul, boala, sinuciderea, crima, ipotezele spiritualiste – se regăsesc sintetizate în partea introductivă, premergătoare studiului propriu-zis al romanelor care fac obiectul analizei.

Primul capitol al lucrării este alocat experienței thanatice mijlocite de război și vizează analiza romanelor *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* (Camil Petrescu), *Pădurea spânzuraților* (Liviu Rebreanu) și *Întunecare* (Cezar Petrescu). Ne-am referit mai puțin la *Balaurul Hortensiei* Papadat-Bengescu, întrucât am considerat că realitatea acestui roman, deși covârșitor legată de cea a războiului, rămâne, totuși, experiența de dincolo de linia frontului. De asemenea, deși Tudor Vianu integrează *Rusoaica* în rândul literaturii nutrite de experiența războiului¹, opinăm că

¹ Vz. Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*. Prefață, tabel cronologic și indice de nume de Henri Zalis, București, Editura Albatros, 1977, p. 369

romanul lui Gib Mihăescu este mai curând unul al obsesiei erotice, decât al confruntării thanatice, de aceea el nu face obiectul acestui studiu.

În partea de început a capitolului am analizat concepția despre viață și moarte a celor trei protagoniști – Ștefan Gheorghidiu, Apostol Bologa și Radu Comșa – anterioară participării la război pentru a putea evidenția apoi felul în care realitatea frontului, înțeleasă, în primul rând, ca vecinătate a morții, modifică viziunea asupra existenței. Am constatat că, dacă protagonistul camilpetrescian percepe raportul vieții cu moartea în termeni de complementaritate (moartea este cea care validează împlinirea ori ratarea vieții), în timp ce personajul rebrenian îl înțelege ca antagonism (moartea se opune vieții, e dușmanul cel mai de temut), pentru Radu Comșa problema muritudinii nu se pune deloc.

Confruntarea cu moartea trebuie să fie o experiență definitivă, verificatoare și generatoare deopotrivă. Lui Ștefan Gheorghidiu, examenul absolut al acestei înfruntări trebuie să-i stabilească valoarea umană, cota morală în raport cu ceilalți. Examenul nu e însă o finalitate fără scop. În proximitatea morții materializată în moartea celuilalt și în amenințarea propriei des-ființări se descoperă sensul și importanța vieții, de aceea experimentarea muritudinii pe care războiul o mijlocește este generatoare. Abia raportate la scadența finală, întâmplările, bucuriile și dramele își demonstrează valabilitatea sau gratuitatea. Finalitatea întâlnirii cu moartea ca iminență care nu se împlinește încă nu constă doar în descoperirea adevăratei identități, în autocunoaștere, ci, mai ales, în valorificarea acesteia ca reper al devenirii personale, în automodelarea personalității căci: „*A ști înseamnă a-ți cunoaște limitele, dar și a-ți întrezări virtualitățile puse sub semnul întrebării de aceleași limite.*”¹ Gândind moartea ca prezență absentă, în măsură să decidă din umbră prioritățile, eroul camilpetrescian găsește calea de a nu rata timpul său unic.

Confruntarea thanatică pe care o trăiește personajul lui Cezar Petrescu rămâne lipsită de efecte în sensul valorizării existenței ulterioare războiului. Viețuirea sub auspiciile morții înnegrește sufletul lui Radu Comșa în așa măsură, încât chiar și pentru sine însuși acesta nu este decât reflecția interioară hidoasă a dezgustătoare răni care i-a mutilat chipul. Prea slab umanizat, prea forțat în gesturi sau gânduri, Comșa nici nu interesează sub latura lui intim omenească, însăși moartea lui trebuie să fie una grăitoare nu pentru propriul destin, ci pentru societatea procustiană a cărei victimă el este.

În ceea ce privește *Pădurea spânzuraților*, puține sunt scenele de război propriu-zis, totuși, niciunul dintre protagoniștii romanului belic nu întâlnește moartea în maniera în care o întâlnește

¹ Irina Petraș, *op. cit.*, p. 72

Apostol Bologa. În cazul lui este evidentă o împlânzire treptată a morții, o abandonare *în brațele*, nu *în ghearele* ei. De altfel, concepția rebreniană asupra morții stă sub semnul paradoxului. Ca sfârșit inexorabil, ea angoasează ființa în așa măsură, încât nici măcar nu e acceptată în sfera gândirii până la momentul când e pe cale a se înfăptui. Pe front, unde moartea e realitate omniprezentă, omul rebrenian, terorizat de spânzurători, cadavre și cruci se răzvrățește împotriva vieții, contestându-i rostul, dacă ea nu poate fi altceva decât vecinătate și prefigurare a sfârșitului. Cu toate acestea, când destinul pune personajul în fața unei situații dilematice care îi agresează ființa, moartea devine opțiunea definitivă, în măsură să aștearnă pacea peste zbuciumul vieții.

Am evidențiat în acest capitol, de asemenea, mutațiile pe care diferitele etape ale războiului le provoacă în interioritatea și în manifestarea exterioară a persoanelor. Astfel, am constatat că anunțul intrării în război este înțeles ca moment zero, de la care va începe altceva, înspăimântător și necunoscut. Entuziasmul de moment, lux al celor rămași acasă care, deși străini, își dau mâna și își vorbesc ca și când s-ar cunoaște de o viață, scot steaguri în vitrine și aruncă garoafe spre soldați, dispăre odată cu imaginea batalioanelor în uniforme verzi, cu obrazul pământiu. Anunțul intrării în război bulversează sufletul și, cu cât momentul decisiv, al plecării, perceput ca intrare ireversibilă în imperiul morții, se apropie mai mult, cu atât crește tensiunea. Tăcerea absolută devine o formă mută de exteriorizare a panicii interioare care atinge cote maxime. Marșul spre atac e starea intermediară în care simțurile se ascut, punând în alertă instinctele primare, concomitent cu pierderea treptată a controlului rațiunii asupra realității. Lupta propriu-zisă înseamnă coborârea într-un adânc uman, revelând ceea ce e animalic în el. Tot ce mai contează acum este frica și instinctul de apărare. Soldatul e forțat să înțeleagă faptul că regulile lumii pe care o cunoștea sunt suspendate, că războiul instituie o realitate complet nouă, la care individul are a se adapta: *ucide sau vei fi ucis*. De aici decurge și deficitul de sensibilitate față de sfârșitul celuilalt. Dacă într-o situație existențială normală, când toate gândurile și actele omului converg către viață, cadavrul este privit cu un amestec de curiozitate și compasiune, reprezentând modul de a da târcoale *denepătrunsului*, în încercarea de a-i prinde misterul, în condiții de război întâlnirea cu moartea proprie mijlocită de moartea celuilalt, în sensul posibilităților ei de valorizare, este rară și săracă în consecințe, datorită, pe de o parte, familiarizării cu imaginea cadavrului ca efect al prezenței lui permanente pe câmpul de luptă și, pe de altă parte, dezumanizării provocate de anestezierea sensibilității sub impactul încordării spasmodice a trupului amenințat de nimicire.

Concluzia care s-a impus este aceea că, în ciuda diferențelor pe care le vădesc destinele celor mai reprezentativi trei protagoniști ai romanului belic românesc, factorul unificator rămâne viziunea

tragică asupra războiului care a pus omul în fața celei mai devastatoare și pline de sensuri confruntări, aceea cu moartea.

O altă ipostază a confruntării thanatice problematizată în romanul interbelic este boala, înțeleasă ca asalt al morții asupra vieții. Aceasta face obiectul celui de-al doilea capitol al lucrării care pornește de la premisa că, dacă omului comun, neaplecat spre probleme metafizice, încredințat de plenitudinea funcțiilor sale vitale și ancorat în tumultul imediatului, viață și moartea îi apar, de obicei, ca realități distincte ale ființei sale – prima resimțită din plin în fiecare clipă, cu toate bucuriile ori grijile ei, cea de-a doua ca fapt ce are a i se întâmpla într-un viitor neștiut, îndepărtat, și de aceea irelevant pentru prezent – ființarea și des-ființarea dobândesc brusc alte sensuri, atunci când existența organică devine precară și trupul biologic este luat cu asalt de manifestările morbide ale unei boli.

Am considerat că tuberculosul Maxențiu și canceroasa Lenora din proza Hortensiei Papadat-Bengescu, alături de Emanuel și întreaga umanitate aflată sub prizonieratul corsetelor de gips și al gutierelor în sanatoriile din Berck sunt exponenții cei mai reprezentativi ai bolnavilor din literatura interbelică. Tribulațiile existenței lor direcționate pe drumul fără întoarcere al morții, ori captive într-un spațiu damnat al simulacrului vieții, metamorfozele trupești și, mai ales, sufletești pe care trăirea sub semnul fatalității le implică sunt analizate în subcapitole care urmăresc, în paralel, stadialitatea evolutivă a bolii, de la momentul certificării ei prin diagnosticul medical, până la punctul culminant al des-ființării.

Impactul și consecințele diagnosticului medical au fost evidențiate prin analiza episodului în care Emanuel – protagonistul lui Max Blecher din *Inimi cicatrizate* – primește confirmarea exterioară, avizată, și de asemenea, un nume ciudat pentru degringolada biologică ce l-a determinat să consulte medicul parisian. Diagnosticul – morbul lui Pott – dobândește sensul unui moment crucial, dincolo de care lucrurile nu vor mai putea fi niciodată la fel. În acest moment zero al existenței se sfârșește o viață, cu ceea ce părăse a avea consolidat, cu speranțele și proiectele ei de viitor, și începe o realitate nouă, mai exactă, dar, mai ales mai tragică, prin faptul că eul nu-și mai aparține și nu mai trăiește pentru nevoile sale cele adevărate. Trăvialul pentru devenirea personală și formarea profesională se convertește în luptă pentru supraviețuire. În locul Parisului, al facultății și al studiului vor fi Berckul, oceanul, plaja și bolnavii care „*stau acolo culcați în gips, dar duc o viață absolut normală*”. Alegerea conjuncției adversative „*dar*” prefigurează deja simulacrul de „*viață normală*” pe care îl va trăi Emanuel alături de tuberculoșii osoși din toate părțile lumii.

Berckul e un „*topos infernal*”¹, consideră Gheorghe Glodeanu. E locul acțiunilor desfășurate la orizontală, al prizonierilor în gips, al bolii, al suferinței și al morții. Dar tuberculoșii lui Max Blecher nu se complac în suferință, cum procedează, bunăoară, prințul Maxențiu al Hortensiei Papadat-Bengescu. Bolnavii din *Inimi cicatrizate* își asumă boala, însă refuză să o trăiască în ipostaza ei de preludiu al morții. Convinși pe deplin că ea înseamnă încă viață, se străduiesc din răspuțeri să trăiască, în ciuda atmosferei sumbre și apăsătoare a sanatoriului, pentru că tocmai în proximitatea morții se dezvăluie valoarea clipei. Între scena de la începutul romanului, când medicul din Paris indică pe hartă poziționarea geografică a Berckului, și cea finală, a părăsirii orașului-sanatoriu, pentru a schimba cu un topos nou „*tristețea orașului în care s-a acumulat toată melancolia lumii*”, se află un univers uman redus exclusiv la imaginea unui vast sanatoriu. E *spațiul damnaților*, al măștii și al mizeriei fizice, dar mai e și altceva: locul prieteniei, al solidarității umane, al iubirii și al consternării în fața miracolului naturii.

Spre deosebire de umanitatea lui Max Blecher care, fără a avea orgoliul suferinței, înțelege boala în latura ei de experiență existențială, protagoniștii Hortensiei Papadat-Bengescu văd în maladie expresia mizeriei umane, iar a o recunoaște înseamnă a-și pune „*eticheta infamiei*”. Privind din această perspectivă, nu e de mirare că atât prințul Maxențiu, cât și Lenora recurg la disimulare și minciună. Scopul ocultării bolii rezidă nu doar în teama de oprobriul celorlalți, ci și în nevoia dedramatizării ei și vizează, mai ales, inevitabilul întrezărit la capătul descompunerii fizice, fapt care se leagă de percepția morții ca fenomen strict biologic, nu spiritual. Bolnavii Hortensiei Papadat-Bengescu refuză să își trăiască muritudoinea în mod conștient. Numai că obstinația de a pune între paranteze dimensiunea tragică a existenței are repercusiuni negative în viața de care ele se agață cu disperare. Ocultarea morții înseamnă implicit anularea ierarhizării formelor de existență, a valorilor, rezultând de aici prevalența materialității, și abolirea completă a spiritualității sub masca unei pure convenții.

Pentru că la Max Blecher boala nu se limitează la imediatul mizeriei fiziologice ci e valorizată și ca ocazie de reflecție asupra efemerității condiției umane în general și a sensului existenței, personajele se raportează altfel la propria muritudoinea. Oscilația între speranță și deziluzie, o trăiesc și ele, asemenea lui Maxențiu și Lenorei, diferența constă, însă, în felul în care înfruntă fățiș moartea, cu demnitate, fără ascunzișuri și fără eschivări. De aici derivă și modul de a înțelege *hora mortis*: personajele Hortensiei Papadat-Bengescu își trăiesc clipa definitivă retrase de sub incidența privirii celorlalți, după principiul: „*E mai bine să nu vezi! Nimic nu mai șterge de sub*

¹ Gheorghe Glodeanu, *Max Blecher și noua estetică a romanului românesc interbelic*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005, p. 70

frunte icoana asta.”¹, în timp ce protagoniștii lui Max Blecher procedează exact invers: vor să vadă și să păstreze în minte „icoana”, pentru că numai astfel pot avea adevărata măsură a prețului clipei, a provizoratului existenței și a puținei însemnătăți a omului în lume.

Că personajele „ciclului Hallipilor” se feresc de a intra în contact cu moartea, o demonstrează îndepărtarea muribundului (Maxențiu), minimalizarea detaliilor agoniei (în cazul Lenorei și al lui Drăgănescu-Hallipa), precum și reacția față de cadavru. Trupul fără suflet repugnă, de aceea nu este privit decât atunci când este absolutul necesar. Nu există revelația melancolică a insignifianței proprii ființe la căpătâiul mortului și nici regret ori durere față de cel pierdut, pentru că ceea ce leagă oamenii între ei nu e niciodată dragostea, afectivitatea, ci interesul, calculul rece și codul comportamental. Tocmai de aceea, decesul unui apropiat e o problemă penibilă care agresează ființa și care solicită intervenții prompte și eficiente pentru ca neplăcerea să fie repede înlăturată. Rigurozitatea, convenția și păstrarea aparenței definesc raporturile celor vii cu decedatul. Însmormântarea devine, în acest context, un spectacol monden, dar nu unul trist, ci impersonal.

În proza lui Max Blecher, cadavrul semnifică întotdeauna mai mult decât trupul neînsuflețit dintr-un sicriu, trup care nu e în niciun caz expresia mizeriei umane, în sensul pe care i-l dă Hortensia Papadat-Bengescu. De aceea, privirea stăruie atent, fără teamă și cu respect în fața tainei ascunse între cele patru scânduri, căci pentru personajele din *Întâmplări din irealitatea imediată*, *Inimi cicatrizate* și *Vizuina luminată* moartea nu e negativitate absolută: cumplită doar ca moment care se înfăptuiește, în ipostaza de non existență ea e pacea care se așterne peste tumultul și suferințele vieții.

Dacă în „ciclul Hallipilor” confruntarea thanatică are loc în subteranele eului, iar momentele în care efectele ei răzbat la suprafață sunt rare și de cele mai multe ori repede cenzurate, în literatura lui Max Blecher ea este asumată fără ocolișuri, de pe poziția celui care vrea să fie demn în fața unei situații de a cărei gravitate și definitivitate este deplin conștient.

Capitolul al treilea vizează sinuciderea pe care am definit-o, în termeni psihanalitici, ca prevalență a instinctului thanatic. Ne-am referit aici la romanele *O moarte care nu dovedește nimic* (Anton Holban), *Patul lui Procust* (Camil Petrescu) și *Întoarcerea din Rai* (Mircea Eliade), analizând viața și mai ales etapele definiției ale asumării voluntare a morții celor trei protagoniști – Irina, Ladima și Pavel Anicet – uzând adesea de instrumentarul psihologiei și al sociologiei.

¹ Hortensia Papadat-Bengescu, *Opere, I*. Ediție și note de Eugenia Tudor. Prefață de Const. Ciopraga, București, Editura Minerva, 1972, p. 44

Pornind de la ideea că suprimarea eului propriu are un determinism multiplu am urmărit, în primul rând, să punem în lumină faptele vieții personajelor, cu repercusiuni directe în decizia autosuprimării.

Pentru sinuciderea Irinei l-am considerat responsabil moral pe Sandu, întrucât, în cei cinci ani de relație, acesta a subminat neîncetat respectul de sine al fetei, inoculându-i ideea că doar atunci semnifică ceva când este alături de el, și că viața ei merită trăită în măsura în care satisface nevoile lui. Protagonista lui Anton Holban este, din punctul nostru de vedere, victima narcisismului dezamăgit al pertenerului ei. Cu un ego exacerbat, nesigur și înspăimântat de mediocritate, egoist, manipulator, crud, misogin și incapabil de a lua decizii, dar obstinat în a-și demonstra superioritatea, nu prin sine-însuși, ci prin cei care îi sunt alături, Sandu încearcă disperat să se arate celorlalți sub identitatea falsă a intelectualului inadaptat, preocupat de problemele existențiale majore – erosul și thanatosul. Alături de acest bărbat atât de instabil psihic, măcinat de întrebări chinuitoare cărora niciodată nu le poate găsi un singur răspuns, definitiv, Irina își schimbă dramatic modul de a fi: fata vioaie, sigură de sine, sociabilă și capabilă de opinii, cum fusese înainte de a se angaja în relația cu Sandu se transformă curând în sclava unui despot complexat, care, prin așa-zisa educație, îi inoculează treptat ideea superiorității de care ar da dovadă, asumându-și vocația sacrificiului pentru el și reușește astfel să-i domine destinul.

În ceea ce-l privește pe Ladima, cele trei ipostaze în care el se înfățișează în fața cititorului – bărbatul îndrăgostit, poetul și jurnalistul – dezvăluie un om cu reale disponibilități sufletești și calități intelectuale: are multe de oferit în dragoste, este capabil de sacrificiu, sensibil și înțelegător, înzestrat și informat ca artist, pasional, riguros, ferm ca jurnalist. Toate acestea sunt atuuri personale care îi vădesc superioritatea și care ar trebui să-i asigure împlinirea. Dar superioritatea singură nu este suficientă, câtă vreme omul nu trăiește în sine și pentru sine, ci în societate, și punându-se în slujba acesteia. Numai în acest cadru are posibilitatea să se exprime și numai servind-o își poate valida utilitatea existenței. Societatea se dovedește, însă, prea strâmb construită pentru a putea confirma și valoriza potențialul lui Ladima, iar acesta e prea neștiutor și rigid pentru a încăpea în ea. În genere, protagoniștii romanului camilpetrescian nu ființează factic, ci trăiesc metafizic existența, au deci sentimentul responsabilității propriei vieții, sentiment ale cărui consecințe imediate sunt nevoia împlinirii, dublată de oroarea ratării. Când nevoia împlinirii se izbește de limitele înguste ale unei societăți procustiene, mutilatoare, eroul acționează vehement și, reclamându-și dreptul la a decide pentru sine, recurge la autosuprimare. De aceea sinuciderea lui Ladima nu are sensul eschivei în fața problemelor vieții, ci al refuzului de a trăi oricum. Perspectivei ființării sub conștiința inevitabilei ratări, independentă de potențele și acțiunile personale, i se opune curajul asumării

morții. Astfel, în confruntarea thanatică pe care o trăiește, personajul lui Camil Petrescu își asumă poziția orgolioasă a celui care se vrea stăpânul absolut al propriului destin.

În cazul lui Pavel Anicet, viața cu datele ei reale nu poate fi cauza sinuciderii sale, ci, cel mult, pretextul ei. Autosuprimarea vine ca o consecință a dobândirii existenței tragice, dublată de o lipsa de bărbăție a omului care nu a putut face față conștiinței de a avea destin, câtă vreme „*Totul se reduce în lumea aceasta la a avea destin și a avea destin înseamnă a viețui în timp cu sentimentul ireparabilului*”¹. Dintre toți sinucigașii literaturii interbelice, protagonistul lui Mircea Eliade are cele mai puține motive obiective pentru a recurge la autosuprimare. Născut într-o familie bogată și respectabilă, Pavel Anicet are la îndemână posibilitatea educației și autoeducației, care, valorificate, îi creează în rândul colegilor imaginea unui om talentat, a cărui exprimare scrisă publică va marca evoluția culturii românești. Tânăr excepțional, cu un viitor promițător – scriitor, critic, filosof – care ar fi trebuit să se afirme „*ca un meteor în cultura și publicistica românească*”², Pavel Anicet sfârșește prin a se recunoaște învins de viață și, recurgând la sinucidere, își creează iluzia căii unice de a decide asupra existenței proprii, hotărâtă, în rest, de jocul întâmplărilor.

Operând cu termeni și date din sfera psihologiei și a sociologiei pe care le-am corelat cu profilul spiritual și comportamental al protagoniștilor, am întocmit, de asemenea, o clasificare a voluntarilor morții din literatura interbelică.

Sfârșitul tragic al Irinei nu l-am interpretat nici ca dramă a incompatibilității dintre nevoile și preocupările intelectuale ale femeii și mediocritatea soțului ei, așa cum consideră Liviu Petrescu³, și nici ca act sacrificial, cum l-a văzut Nicolae Manolescu⁴. Din punctul nostru de vedere, protagonista lui Anton Holban nu moare pentru Sandu, nici pentru a-l elibera, nici pentru a-l învinovăți, ci moare pentru ea însăși, deoarece se simte abandonată și captivă definitiv în pânza pe care bărbatul a țesut-o în jurul ei.

Mărturii precum „*părăsit și înșelat de toată lumea...S-a sfârșit simt că s-a sfârșit...Sunt încolțit din toate părțile și nicio mișcare nu va mai fi posibilă [...] mi-e silă de mine însumi*”⁵, alături de constatarea sacrificării unicei existențe posibile și de răbdarea în strângerea *zestrei* pentru moarte ne determină să-l integram pe Ladima în categoria sinucigașilor melancolici, căci, între diversele cazuri de premergere conștientă și voluntară în moarte, sinuciderea melancolică se

¹ Emil Cioran, *Omul fără destin*, în „*Dosarul*” *Mircea Eliade I (1926 - 1938)*. Cuvânt înainte și culegere de texte de Mircea Handoca, București, Editura Curtea Veche, 1998, p. 68

² Mircea Eliade, *Întoarcerea din Rai*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 60

³ Vz. Liviu Petrescu, *Personajul problematic*, în *Realitate și romanesc*, București, Editura Tineretului, 1969, p. 206

⁴ Vz. Nicolae Manolescu, *Lecturi infidele*, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 151

⁵ Camil Petrescu, *Patul lui Procust*, Ediție îngrijită și curriculum vitae de Florica Ichim, București, Editura 100+1 Gramar, 2000, p. 222

particularizează printr-o stare de extremă depresie, printr-o tristețe exagerată, care determină omul să nu mai aprecieze corect relațiile sale cu cei din jur, considerând viața absurdă și dureroasă. Încolțește, astfel, în suflet, ideea morții, care devine treptat un țel pregătit cu grijă, perseverență și ingeniozitate.

Parcursul existențial al lui Pavel Anicet, înscris între două repere fundamentale – dorința împlinirii vieții ca o operă de artă și cea a anihilării ei pentru reîntregirea sufletului – reprezintă itinerariul unui tânăr pe care ființarea în orizontul morții îl copleșește. Protagonistul lui Mircea Eliade este victima propriilor idealuri intangibile, a vanității de a fi unic, altfel decât oricine altcineva, a frustrării iscate din contradicția faptului de a dori să ajungă mai sus decât ceilalți, fără a ști unde anume, motiv pentru care, în cazul lui, autosuprimarea se înscrie în tiparul sinuciderii anomice.¹

Din sfera psihologiei am preluat și conceptul de „*Cry for help*”. Acesta se referă la semnalele pe care viitorul sinucigaș le transmite celor din jur pentru a-i veni în ajutor, atunci când simte că pe planul interiorității sale pulsionile thanatice sunt pe punctul de a le domina pe cele ale vieții. Am observat că sinucigașii romanului interbelic se înscriu în categoria acelor care, direct sau mascat, cer ajutor, fără, însă, a-l primi, motiv pentru care am conchis că premergerea lor în moarte nu se datorează doar datelor obiective sau subiective ale vieții personale, ci și lipsei de sensibilitate și indiferenței acelor care, fiindu-le alături, rămân totuși străini și de cele mai multe ori surzi, muți și inerti în fața nevoii de ajutor a aproapelui a cărui viață se balansează pe muchia morții. Deoarece sinucigașul nu se aruncă în moarte oricum, ci gestului propriu-zis îi premerg o serie de fapte menite să-l pregătească și să clarifice raporturile eului cu exterioritatea, eventual să îl justifice, am analizat, de asemenea, modul în care Irina, Ladima și Pavel Anicet își regizează actul suicidar.

Înfrișătoare pentru că nu intră în ordinea firească a lucrurilor, sacrilegiu, câtă vreme „*profanul intervine în aritmetica sacră a divinității*”², sinuciderea nu este doar un fenomen al rupturii, al violenței și al catastrofei individuale, ci un fapt ale cărui semnificații și implicații depășesc momentul actului propriu-zis și granița eului, adresându-se alterității. Pe acest raționament am încheiat capitolul cu analiza ecoului actului suicidar în conștiința celor vii.

O altă înfățișare a confruntării thanatice, a cărei sursă nu se află în prefigurarea ori asumarea voluntară a morții proprii, ci în consecințele nimicirii aproapelui, face tema capitolului al patrulea, *Suprimarea celuilalt*. Ne-am referit aici la romanele *Papucii lui Mahmud* (Gala Galaction), *Amândoi*

¹ Vz. Emile Durkheim, *Despre sinucidere*. Traducere de Mihaela Calcan. Prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Institutul European, 2007, pp. 261-265

² Micea Mihăieș, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*. Ediția a II-a revăzută, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 37

și *Ciuleandra* (Liviu Rebreanu), propunându-ne să urmărim atât mecanismele care au dus la înfăptuirea crimei, cât, mai ales, repercusiunile culpei tragice în planul existenței ulterioare a personajului. Am considerat că omorurile din aceste romane nu reprezintă manifestările patologice ale unor criminali înnașcuți, ci acte grave, survenite pe fondul intersecției hazardului și a factorilor sociali cu o instinctualitate dezlănțuită, scăpată de sub cenzura rațiunii. Savu Pantofaru, Salomia și Puiu Faranga sunt ucigași în literatura interbelică, dar, dincolo de aceasta, sunt oameni care ascund în suflete taine pe care nici ei nu le cunosc, dar care îi condiționează în reacții și îi împing, aproape inconștient, spre gestul asasin. Mai dramatic și plin de semnificații este destinul personajelor ulterior săvârșirii omorului. Ispășirea vinei sub semnul credinței, refugiul în „tărâmul mumelor”, sub imperiul nebuniei ori negarea sensului vieții prin asumarea voluntară a morții reprezintă atitudini față de lume și de sine însuși, cristalizate în urma unui conflict profund în care se amestecă regretul, mustrarea, teama de pedeapsa divină, tulburările violente ale conștiinței, disperarea ori nădejdea absolvirii.

Destinul lui Savu Pantofaru l-am considerat o exemplificare a capacității umane de a depăși situațiile cele mai tragice ale existenței sale. Crima gratuită, comisă într-un moment de extaz bahic, capătă semnificația unei confruntări thanatice, a cărei traumă morală este valorizată în sensul cunoașterii și al reclădirii sinelui. Paradoxal, fapta urâtă a omorării lui Mahmud a avut consecințe benefice pentru evoluția spirituală a protagonistului, căci sentimentul culpei tragice l-a scos din existența sa mediocră, trezind în el forțele binelui, pe care le convertește în fapte de milostenie față de cei aflați în nevoi. O moarte prilejuiește nu doar o salvare spirituală, ci, mai ales, ușurarea vieții altor câteva sute. E o *coincidentia oppositorum* în care Mahmud dobândește semnificația unei jertfe necesare.

Dacă Savu Pantofaru și-a convertit viața care a urmat întunecatei nopți a crimei într-o continuă și neostenită răscumpărare, așa încât moartea a adus cu ea certitudinea salvării, Solomia lui Liviu Rebreanu, apăsată de aceeași vină împovărătoare și aflată în fața aceleiași răscruci, alege drumul opus, cel al capitulării definitive sub povara culpei tragice. Prea puțin ancorată în realul istoric și social și, totuși, condiționată fundamental de el în datele exterioare ale vieții, Solomia este, la nivelul interiorității, o ființă anistorică, mitică, dominată de pasiune și instinctualitate. Pentru ea viața se definește în termeni de necesitate, binele și răul nu pot fi bariere când e vorba de ceea ce simte că trebuie făcut, compromisul ca drum de mijloc nu există. Solomia întruchipează „*voința cea*

mare” care centrează „*violența coroborată schopenhaurian cu obsesia*”¹, specifică tuturor personajelor lui Rebreanu, „*firi hamletiene care trăiesc dramele fără posibilitatea opțiunii*”².

Sfârșitul protagonistei lui Liviu Rebreanu, care ei îi apare ca o salvare, este, evident, o prăbușire sub efectul copleșitor al vinei tragice, dacă e să-i comparăm destinul cu cel al lui Savu Pantofaru. Este adevărat că, în afara faptului de a fi ucis, de unde decurg muștrările de conștiință, cele două personaje nu au mai nimic în comun. Îi despart viziunile diferite asupra vieții și asupra morții și, mai ales, îi despart concepțiile despre existență ale acelor care le-au dat viața de hârtie. Dacă pentru un scriitor cu formație de preot cum este Gala Galaction, sinuciderea, păcat strigător la cer, nu poate nici măcar să tenteze ca soluție de sustragere de sub presiunea culpei, cu atât mai mult cu cât moartea în sine nu e decât trecere spre viața cealaltă unde se dă adevărata socoteală pentru faptele vremelnice existențe mundane, pentru Liviu Rebreanu, fie că e brutală, dată de alții ori deliberat aleasă, moartea apare ca o împăcare a eului cu sine însuși, cu lumea, cu transcendența.

Tot ca refuz al viețuirii sub apăsarea conștiinței crimei poate fi înțeleasă și demența lui Puiu Faranga, căci disoluția eului este tot autosuprimare, mai puțin voluntară, din cauză că este foarte puțin conștientă. Pentru protagoniștii asasini rebrenieni desființarea violentă a celuilalt devine o confruntare thanatică anticipativă, premergătoare și pregătitoare a propriei desființări, la fel de violente. Așa cum crima apare ca fiind orchestrată de forțele obscure ale sufletului și se produce în absența conștiinței (fapt sesizabil în cazul Solomia, evident în cel al lui Puiu Faranga), propria desființare are loc sub imperiul aceluiași forțe. Ele îi arată Solomiei că moartea este refugiu și lui Puiu Faranga că tărâmul irealului este mai securizant decât spațiul realității.

Ultimul capitol al lucrării analizează trei ipostaze diferite ale reprezentării fantastice a morții: resurecția morților în *Cimitirul Buna-Vestire* (Tudor Arghezi), motivul strigoii în *Domnișoara Cristina* (Mircea Eliade) și migrația sufletului în căutarea reîntregirii spirituale în *Adam și Eva* (Liviu Rebreanu).

În cazul *Cimitirului Buna-Vestire* am arătat că dincolo de contradicțiile cu textul biblic și dincolo de amestecul de seriozitate, de ironie ori sarcasm, de tainic și banal, ipoteza fantastică a resurecției morților pe care romanul o propune cititorilor relevă o confruntare thanatică stranie. Prizonier al propriilor limite de gândire, de percepție și de simțire, omul lumii reale, cel de *dincoace* de Pragul morții, nu poate fi decât nepregătit atunci când lumea sa e invadată de aparițiile de *dincolo*. Reprezentarea curioasă a interferenței morților în existența celor încă vii, evidențiază, pe de o parte, un eu religios, dar cu o viziune personală asupra Divinității, a cărei taină se dorește

¹ Mircea Muthu, *Liviu Rebreanu sau paradoxul organicului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993, p. 69

² Aurel Sasu, *Liviu Rebreanu, sărbătoarea operei*, București, Editura Albatros, 1978, p. 32

dezlegată prin sine-însuși, și, pe de altă parte, o umanitate vulnerabilă în fața morții, prea ancorată în profan pentru a putea rezona la miracol.

Romanul *Domnișoara Cristina* l-am analizat urmărind corelațiile cu mitologia și folclorul. Aici am găsit răspunsuri justificative pentru multe dintre obiecțiile criticii literare referitoare la modul în care Mircea Eliade și-a gândit personajele și întâmplările. Faptele aparent obscure, neverosimile sau forțate, judecate fiind din perspectiva literaturii culte și a gândirii raționale, s-au dovedit cât se poate de explicabile, privite din perspectiva mitologiei, a folclorului și a gândirii magice. Sub raportul semnificațiilor, am considerat că, reactualizând mitul strigoiului și impunându-l cititorului nu ca pe un produs al ficțiunii, ci ca pe o realitate amenințătoare prin putința de a crea o breșă în ireversibilitatea morții și, astfel, de a parcurge drumul nefiresc, inversat, dinspre *dincolo* spre *dincoace* de Prag, Mircea Eliade pune problema lumii de aici și a lumii de dincolo, a vieții și a morții, în termen de antagonism ireconciliabil și își plasează personajele în situația unei confruntări thanatice dintre cele mai devastatoare, atât prin inegalitatea forțelor care intră în conflict, cât și prin dramatismul pe care anihilarea oricăreia l-ar implica. Deși aparent în inferioritate și nepregătit pentru o astfel de luptă, omul se arată capabil a face față forțelor atentatoare la viața sa, nu, însă, fără a rămâne definitiv marcat de revelația aceluia Dincolo, spre care el privește curios, intrigat și terifiat, deopotrivă. Romanul lui Mircea Eliade devine varianta ficțională a observației că „moartea e primul mister”¹ care tulbură adânc conștiința umană.

Ipoteza rebreniană a migrației sufletului am interpretat-o ca o încercare de a dedramatiza moartea, căci imaginarea unui plan spiritual, dincolo și mai presus de cel material, plan în care eul, desăvârșit prin reîntregire își reia existența divină, are funcție compensatorie în fața conștiinței finitudinii. Este singurul context unde devine posibil ca omul învins, aflat „sub vremi” în proza lui Liviu Rebreanu să se dovedească, în final, învingător, deasupra lor.

Două concluzii esențiale cu valoare de generalitate s-au impus la capătul demersului hermeneutic pe care l-am întreprins. În primul rând, a devenit evident că în romanul interbelic românesc moartea este o constantă tematică, nu doar pentru că intră în firescul existenței umane, ci, mai ales, datorită multitudinii de semnificații pe care le conține. Înainte de toate e capătul viețuirii mundane, iar conștiința ineluctabilității și ireversibilității ei, de cele mai multe ori, frustrează ființa, o revoltă, o sperie și o obligă să ia atitudine, o pune deci în situația celei mai dramatice și bulversante confruntări. Felul în care această confruntare thanatică este asumată, precum și sensurile care se extrag din ea depind atât de concepția despre existență a autorului, cât și de biografia,

¹ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și a ideilor religioase*, I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980. p. 20

statutul social ori formația culturală a personajului literar. Pe de altă parte, indiferent de viziunea autorului asupra morții și de ipostaza în care aceasta se înfățișează – proximitate (în literatura de război), amenințare și capăt inevitabil al maladiei biologice, sinucidere, crimă ori reprezentare fantastică – verosimilitatea abordării și tematizarea ei în latura de experiență existențială demonstrează, mai ales, ancorarea scriitorului în contextul cultural al timpului său, asumarea contemporaneității cu mijloacele de cunoaștere ale epocii, cu o viziune particulară asupra sensului vieții și a valorii omului, cu descoperirile științifice și cuceririle filosofice ale veacului său. De aici derivă faptul că cea mai mare parte dintre romanele interbelice nu oglindesc doar societatea contemporană în înfățișările ei exterioare, ci și granițele cunoașterii la care a ajuns umanitatea.

Bibliografie

Corpus de opere analizate

1.

- Arghezi, Tudor, *Ochii Maicii Domnului. Cimitirul Buna-Vestire. Lina*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987
- Blecher, Max, *Întâmplări din Irealitatea imediată. Inimi cicatrizate. Vizuina luminată. Corp transparent. Corespondență*. Ediție îngrijită, tabel cronologic și referințe critice de Constantin M. Popa și Nicolae Țone, Craiova, Editura Aius, București, Editura Vinea, 1999
- Eliade, Mircea, *Domnișoara Cristina*. Prefață de Paul Cernat, Mușătești, Editura Taina, 2006
- Eliade, Mircea, *Întoarcerea din Rai*, București, Editura Humanitas, 2008
- Galaction, Gala, *Roxana, Papucii lui Mahmud, Doctorul Taifun*. Postfață de Adrian Anghelescu, București, Editura Minerva, 1983
- Holban, Anton, *O moarte care nu dovedește nimic. Ioana. Jocurile Daniei*. Prefață de Angelo Mitchievici, București, Editura Jurnalul Național, 2010
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere, I*. Ediție și note de Eugenia Tudor. Prefață de Const. Ciopraga. Scriitori români, București, Editura Minerva, 1972
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere II. Balaurul. Romanță provincială. Desenuri tragice*. Ediție și note de Eugenia Tudor-Anton, București, Editura Minerva, 1975
- Papadat-Bengescu, Hortensia, *Opere III. Fecioare Despletite. Concert din muzică de Bach. Drumul Ascuns*. Ediție și note de Eugenia Tudor-Anton, București, Editura Minerva, 1977
- Petrescu, Camil, *Patul lui Procust*. Ediție îngrijită și curriculum vitae de Florica Ichim, București, Editura 100+1 Gramar, 2000
- Petrescu, Camil, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, București, Editura Minerva, 1989
- Petrescu, Camil, *Versuri. Nuvele*. Postfață și bibliografie de Ion Cristoiu, București, Editura Minerva, 1985
- Petrescu, Cezar, *Întunecare*. Ediție și postfață de Corneliu Popescu, București, Editura Cartea Românească, 1984

- Rebreanu, Liviu, *Opere 3. Nuvele*. Text ales și stabilit, note, comentarii și variante de Nicolae Gheran și Nicolae Liu, București, Editura pentru Literatură, 1968
- Rebreanu, Liviu, *Opere 5. Pădurea spânzuraților*. Ediție critică de Nicolae Gheran. Addenda de Cezar Apreotesei și Valeria Dumitrescu, București, Editura Minerva, 1972
- Rebreanu, Liviu, *Opere 6. Adam și Eva*. Ediție critică de Nicolae Gheran. Variante în colaborare cu Valeria Dumitrescu, București, Editura Minerva, 1974
- Rebreanu, Liviu, *Opere 7. Ciuleandra. Crăișorul Horia*, Ediție critică de Nicolae Gheran. Variante în colaborare cu Valeria Dumitrescu, București, Editura Minerva, 1975
- Rebreanu, Liviu, *Opere 9. Jar. Amândoi*. Ediție critică de Nicolae Gheran. Addenda în colaborare cu Nicolae Coban, București, Editura Minerva, 1978

2. Jurnale, memorii, eseuri, studii

- Eliade, Mircea, *Arta de a muri. Antologie*. Ediția a III-a adăugită și îmbunătățită. Selecție de texte și de note de Magda Ursache și Petru Ursache. Prefață de Petru Ursache, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2006
- Eliade, Mircea, *Eseuri. Mitul eternei reînțarceri. Mituri, vise, mistere*. Traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Științifică, 1991
- Eliade, Mircea, *Fragmentarium*, București, Editura Humanitas, 1992
- Eliade, Mircea, *Istoria credințelor și a ideilor religioase*, (I-III), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981
- Eliade, Mircea, *Memorii (1907-1960)*, vol I-II. Ediție și cuvânt înainte de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 1991
- Eliade, Mircea, *Virilitate și asceză. Scrieri de tinerețe. 1928*. Îngrijirea ediției, note și indice de Mircea Handoca, București, Editura Humanitas, 2008
- Petrescu, Camil, *Note zilnice*. Prefață, text stabilit, note, cronologie și indice de nume de Florica Ichim, București, Editura Gramar, 2003
- Rebreanu, Liviu, *Jurnal, I*. Text ales și stabilit, studiu introductiv de Puia Florica Rebreanu. Addenda, note și comentarii de Nicolae Gheran, București, Editura Minerva, 1984

Bibliografie generală

- ***, *Biblia sau Sfânta Scriptură*. Ediție jubiliară a Sfântului Sinod. Tipărit cu binecuvântarea și prefața Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2001
- ***, *Cartea morților egipteni*. Traducere, notă introductivă și note: Maria Genescu, București, Editura Herald, 2007
- ***, *Cartea tibetană a morților (Bardo Thödol)*. Traducere și studiu introductiv: Horia Al. Căbuți, București, Editura Herald, 2007
- ***, *Epopoea lui Ghilgameș*. În românește de Virginia Șerbănescu și Al. Dima, București, Editura pentru Literatură Universală, 1996
- Alexandrian, *Istoria filozofiei oculte*. Traducere de Claudia Dumitru, București, Editura Humanitas, 1994
- Ariès, Philippe, *Omul în fața morții. II. Moartea sălbatică*. Traducere și note de Andrei Niculescu, București, Editura Meridiane, 1996
- Aristotel, *Etica nicomahică*. Traducere din limba elină de Traian Brăileanu, București, Editura Antet, 2003
- Bachelard, Gaston, *Aerul și visele. Eseu despre imaginația mișcării*. Traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1997
- Bachelard, Gaston, *Pământul și reveriile odihnei. Eseu despre imaginația intimității*. Traducere, note și prefață de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1999
- Bachelard, Gaston, *Pământul și reveriile voinței. Eseu asupra imaginației forțelor*. Traducere de Irina Mavrodin, București, Editura Univers, 1999
- Bachelard, Gaston, *Psihanaliza focului*. Traducere de Lucia Ruxandra Munteanu. Prefață de Romul Munteanu, București, Editura Univers, 2002
- Bahtin, Mihail, *Eseuri de literatură și estetică*. Traducere de Nicolae Iliescu. Prefață de Marian Vasile, București, Editura Univers, 1982
- Barbarin, Georges, *Cartea morții*. Traducere de Elena Maria Schatz, București, Editura Tedit, 1995
- Barthes, Roland, *Plăcerea textului*. Traducere de Marian Papahagi. Prefață de Ion Pop, Cluj-Napoca, Editura Echinoc, 1994

- Berdiaev, Nicolai, *Un nou Ev mediu*. Studiu introductiv de Sandu Frunză, Craiova, Editura Omniscop, 1955
- Bergson, Henri, *Energia spirituală*, București, Editura Antet, 2004
- Bergson, Henri, *Eseu asupra datelor imediate ale conștiinței*. Traducere de Diana Morărașu, Iași, Editura Institutul European, 1992.
- Bergson, Henri, *Materie și memorie*. Traducere de Cora Chiriac, Iași, Editura Polirom, 1996
- Biberi, Ion, *Thanatos. Psihologia morții*. Prefață de acad. Constantin Bălăceanu-Stolnici, București, Editura Curtea Veche, 2000
- Bibescu, Martha, *Izvor. Țara sălciilor*, București, Editura Compania, 2000
- Braga, Corin, *10 studii de arhetipologie*. Ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007
- Braga, Corin, *De la arhetip la anarhetip*, Iași, Editura Polirom, 2006
- Braga, Mircea, *Dincolo de binele și răul culturii (Friedrich Nietzsche)*, I, Sibiu, Editura Imago, 2006
- Butoi, Ioana-Teodora, Butoi, Tudorel, *Psihologie judiciară – curs universitar*. Ediția a II-a, București, Editura Fundației România de Mâine, 2004
- Candrea, Aurel, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicină magică*. Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1999
- Caputo, John D., Vattimo, Gianni, *După moartea lui Dumnezeu*. Cu o postfață de Gabriel Vanahian. Traducere din limba engleză de Cristian Cercel, București, Editura Curtea Veche, 2008
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri. Mituri, vise, obiceiuri, gesturi, forme, figuri, culori, numere*, București, Editura Artemis, 1994
- Cicero, Marcus Tullius, *Oprere alese*. Ediție îngrijită de G. Guțu, București, Editura Univers, 1973
- Cimpoi, Mihai, *Nietzsche și noi, postmodernii*, în „Metaliteratură”, Anul III, nr. 3-4 (18), 2008
- Cioran, Emil, *Pe culmile disperării*. Ediția a III-a, București, Editura Humanitas, 2002
- Cioran, Emil, *Silogismele amărăciunii*. Traducere din limba franceză de Nicolae Bârna, București, Editura Humanitas, 1992
- Cioran, Emil, *Tratat de descompunere*, București, Editura Humanitas, 1992
- Constantinescu, Vasile, *Între alfa și omega*, București, Editura Saeculum-Vizual, 2004

- Dastur, Françoise, *Moartea. Eseu despre finitudine*. Traducere din franceză de Sabin Borș, București, Editura Humanitas, 2006
- Dostoievski, F.M., *Crimă și pedeapsă (I-II)*, București, Editura Prietenii Cărții, 1999
- Drimba, Ovidiu, *Istoria culturii și civilizației (1-11)*, București, Editura Saeculum I.O., 2007
- Durand, Gilbert, *Structurile antropologice ale imaginarului. Introducere în Arhetipologia Generală*. Traducere de Marcel Aderca. Postfață de Cornel Mihai Ionescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1998
- Durkheim, Emile, *Despre sinucidere*. Traducere de Mihaela Calcan. Prefață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași, Editura Institutul European, 2007
- Eco, Umberto, *Șase plimbări prin pădurea narativă*. Traducere de Ștefania Mincu, Constanța, Editura Pontica, 1997
- Ferrari, Anna, *Dicționar de mitologie greacă și romană*. Traducere de Dragoș Cojocaru, Emanuela Stoleriu, Dana Zămosteanu, Iași, Editura Polirom, 2003
- Floca, Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, București, Editura Sofia, 2005
- Freud, Sigmund, *Opere 4. Studii despre societate și religie*. Traducere din limba germană de Roxana Melnicu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu, București, Editura Trei, 2000
- Fürst, Maria, Trinks, Jurgen, *Manual de filosofie*, București, Editura Humanitas, 1997
- Genette, Gerard, *Introducere în arhitext. Ficțiune și dicțiune*. Traducere și prefață de Ion Pop, București, Editura Univers, 1998
- Gide, André, *Jurnal. Pagini alese. 1989-1951*. Prefață, traducere și note de Savin Bratu, București, Editura Univers, 1970
- Gide, Andre, *Paludes. Pometeu rău înlănțuit*. Traducere și prefață de Vladimir Colin, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969
- Hegel, G. W. F., *Prelegeri de filosofie a religiei*, București, Editura Humanitas, 1995
- Heidegger, Martin, *Ființă și timp*. Traducere de Gabriel Liiceanu și Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2003
- Homer, *Odiseea*, vol. I. Traducere de Eugen Lovinescu. Text revăzut și note de Traian Costa. Prefață de Venera Antonescu, București, Editura Tineretului, 1966
- Hugo, Victor, *Legenda secolelor*. Versuri alese. Antologie, traducere și note de Ionel Marinescu. Prefață de Ion Bălu, București, Editura pentru Literatură, 1969

- Jung, Carl Gustav, *Puterea Sufletului. Antologie. Prima parte. Psihologia analitică, temeuri*. Texte alese și traduse din limba germană de dr. Suzana Holan, București, Editura Anima, 1994
- Laplanche, Jean și Pontalis, J. B., *Vocabularul Psihanalizei*. Sub direcția lui Daniel Lagache. Traducere de Radu Clit, Alfred Dumitrescu, Vera Șandor, Vasile Dem. Zamfirescu. Coordonator Vasile Dem. Zamfirescu. Coordonare lexicografică Alexandru Skultety, București, Editura Humanitas, 1994
- Lecouteaux, Claude, *Vampiri și vampirism. Autopsia unui mit*. Traducere din franceză de Mihai Popescu, București, Editura Saeculum I.O., 2002
- Levinas, Emanuel, *Totalitate și infinit. Eseu despre exterioritate*. Traducere, glossar și bibliografie de Marius Lazurca. Postfață de Virgil Ciomuș, Iași, Editura Polirom, 1999
- Liiceanu, Gabriel, *Despre limită*, București, Editura Humanitas, 2007
- Liiceanu, Gabriel, *Tragicul. O fenomenologie a limitei și a depășirii*, București, Editura Humanitas, 1993
- Mașek, Victor Ernst, *Friedrich Nietzsche și afirmarea umanului în artă, în De la Apollo la Faust*. Traducere de Ion Dobrogeanu-Gherea, București, Editura Meridiane, 1978
- Mihăieș, Mircea, *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*. Ediția a II-a revăzută, Iași, Editura Polirom, 2005
- Molinos, Miguel de, *Ghid spiritual*. Traducere din spaniolă, introducere și note de Sorin Mărculescu, București, Editura Humanitas, 2006
- Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele poporului roman adunate și așezate în ordine mitologică*. Ediție îngrijită de Victor Durnea, Iași, Editura Polirom, 1998
- Nietzsche, Friedrich, *Opere complete, 2. Nașterea Tragediei. Considerații inactuale I-IV. Scrieri postume 1870-1873*. Ediție critică și științifică în 15 volume de Giorgio Colli șiazzino Montinari. Traducere de Simon Dănilă, Timișoara, Editura Hestia, 1998
- Olinescu, Marcel, *Mitologie românească. Cu desene și xilografuri de autor*, București, Editura 100+1 Gramar, 2004
- Ortega y Gasset, José, *Originea și epilogul filosofiei și alte eseuri filosofice*. Traducere din spaniolă și note de Sorin Mărculescu, București, Editura Humanitas, 2004
- Paler, Octavian, *Calomniile mitologice. Fărăme din conferințe nerostite*, București, Editura Adevărul Holding, 2010
- Paler, Octavian, *Scrisori imaginare*, București, Editura Albatros, 1998

- Pamfilie, Tudor, *Mitologie românească*. Ediție îngrijită, cu studiu introductiv și notă asupra ediției de Mihai Alexandru Canciovici, București, Editura Alfa, 1997
- Panati, Charles, *Cartea sfârșiturilor*. Traducere: Octav Ciucă, București, Editura Orizonturi, 2005
- Pavelescu, Gheorghe, *Magia la români. Studii și cercetări despre magie, descântece și mană*, București, Editura Minerva, 1998
- Pavese, Cesare, *Meseria de a trăi (Jurnal 1935-1950)*. Traducere, note și postfață de Florin Chirițescu, București, Editura pentru Literatură Universală, 1967
- Platon, *Opere complete, II*. Ediție îngrijită de Petru Creția, Constantin Noica și Cătălin Partenie, București, Editura Humanitas, 2002
- Pleșu, Andrei, *Minima Moralia. Elemente pentru o etică a intervalului*, București, Editura Humanitas, 1994
- Poe, Edgar Allan, *Masca Morții Roșii: schițe, nuvele, povestiri 1831-1842*. Traducere de Liviu Cotrău, Diana Cotrău, Miha Dragomir. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii de Liviu Cotrău, Iași, Editura Polirom, 2003
- Pop, Mihai, Ruxăndoiu, Pavel, *Folclor literar românesc*. Ediția a II-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978
- Popescu-Neveanu, Paul, *Dicționar de psihologie*, București, Editura Albatros, 1978
- Remarque, Erich Maria, *Nimic nou pe frontul de vest. Cuibul visurilor*. Traducere și note de Ilinca Pandele, București, Editura Adevărul Holding, 2010
- Rotar, Marius, *Moartea în Transilvania în secolul al XIX-lea. Volumul I. Zece ani de concubinaj cu moartea. Dimensiuni istorice și perspective contemporane asupra morții*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2006
- Sartre, Jean-Paul, *Ființa și neantul. Eseu de ontologie fenomenologică*. Ediție revizuită și index de Arlette Elkaim-Sartre. Traducere de Adriana Neacșu, Pitești, Editura Paralela 45, 2004
- Schlesak, Dieter, *Există o viață după moarte*. Traducere și prefață de Andrei Zanca, Pitești, Editura Paralela 45, 2001
- Schmitt, Jean-Claude, *Strigoii. Viii și morții în societatea medievală*. Traducere de Andrei Niculescu și Elena-Natalia Ionescu, București, Editura Meridiane, 1998
- Schopenhauer, Artur, *Viața. Amorul. Moartea*, București, Editura Antet, 2010

- Seneca, *Dialoguri, II*, Ediție îngrijită, note și indice de Ioana Costa. Traducere din limba latină de Ioana Costa, Vichi-Eugenia Dumitru și Ștefania Ferchedău. Studiu introductiv de Anne Bănățeanu, Iași, Editura Polirom, 2004
- Șestov, Leo, *Începuturi și sfârșituri*. Traducere de Emil Iordache, Iași, Editura Institutul European, 1993
- Todorov, Tzvetan, *Introducere în literatura fantastică*. Traducere de Virgil Tănase, prefață de Al. Șincu, București, Editura Univers, 1973
- Tudose, Florin, *Psihopatologie și orientări terapeutice în psihologie*, București, Editura Fundației România de Mâine, 2007
- Vulcănescu, Romulus, *Mitologie română*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1985
- Watson, Lyall, *Moartea ca linie a vieții. Biologia morții*. Traducere de Oana Vlad, București, Editura Humanitas, 1994

III. Bibliografie selectivă

III.1. Dicționare și istorii literare

- ***, *Dicționar analitic de opere literare românești*. Coordonare și revizie științifică: Ion Pop, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2007
- ***, *Dicționar de personaje literare din proza și dramaturgia românească*, coordonat de Florin Șindrilaru, cu o prefață de prof. univ. dr. Paul Cornea. Ediția a IV-a revizuită și adăugită, Pitești, Editura Paralela 45, 2002
- ***, *Dicționarul General al Literaturii Române*. Coordonator general Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004 (A/B, C/D), 2005 (E/K, L/O), 2006 (P/R), 2007 (S/T)
- Călinescu, George, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941
- Lovinescu, Eugen, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. III, IV. *Evoluția „prozei literare”* București, Editura Minerva, 1981

- Manolescu, Nicolae, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Pitești, Editura Paralela 45, 2008
- Micu, Dumitru, *Istoria literaturii române. De la creația populară la postmodernism*, București, Editura Saeculum I.O., 2002
- Negoîtescu, I., *Istoria literaturii române (1800-1945)*. Ediția a doua, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2002
- Piru, Al., *Istoria literaturii române de la început până azi*, București, Editura Univers, 1981

III.2. Referințe critice

- ***, (Casa de cultură „Liviu Rebreanu”) *Caietele Rebreanu*, Alba Iulia, Editura „Altip”, 2002
- ***, *Amintiri despre Liviu Rebreanu*, Text stabilit, antologie și prefață de Ion Popescu-Sireteanu, Iași, Editura Junimea, 1985
- ***, *Camil Petrescu*. Ediție îngrijită de Liviu Crăciun, București, Editura Eminescu, 1972
- ***, *Din presa literară românească (1918-1944)*. Ediție îngrijită, prefațată și note de Eugen Marinescu, București, Editura Albatros, 1975
- ***, *Hortensia Papadat-Bengescu*. Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic și bibliografie de Viola Vancea, București, Editura Eminescu, 1976
- ***, *L-am cunoscut pe Tudor Arghezi*. Culegere de evocări alcătuită de Nicolae Dragoș, București, Editura Eminescu, 1981
- ***, *Liviu Rebreanu după un veac*. Evocări, comentarii critice. Perspective străine. Mărturii ale prozatorilor de azi. O carte gândită și alcătuită de Mircea Zăciu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985
- ***, *Liviu Rebreanu*. Antologie, prefață și aparat critic de Paul Dugneanu, București, Editura Eminescu, 1987
- ***, *Mărturisiri literare*. Organizate de D. Caracostea în anii 1932 – 1933. Ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1971
- ***, *Romanul românesc în interviuri*. O ediție autobiografică. Antologie, sinteze bibliografice și indice de Aurel Sasu și Mariana Vartic, București, Editura Minerva, vol.I (A-F), 1985; vol. II (G-P), 1986; vol. III (R-S), 1988; vol. IV (S-Z), 1991.
- Aderca, Felix, *Jack London și Liviu Rebreanu*, în „Sburătorul”, IV, nr. 7, ianuarie 1927

- Ailenei, Sergiu, *Introducere în opera lui Max Blecher*, Iași, Editura Alfa, 2003
- Angheliescu, Adrian, *Barocul în proza lui Arghezi. Focul și apa sau basmul neîntreruptelor metamorfoze*, București, Editura Minerva, 1988
- Baci, Ștefan, *Însemnările unui om fără cancelarie. Evocări*, București, Editura Albatros, 1996
- Balotă, Nicolae, *De la Ion la Ioanide. Prozatori români ai secolului XX*, București, Editura Eminescu, 1974
- Balotă, Nicolae, *Opera lui Tudor Arghezi*, București, Editura Eminescu, 1979
- Balotă, Nicolae, *Romanul românesc în secolul XX*, Editura „Viitorul Românesc”, 1997
- Baltazar, Camil, *Contemporan cu ei – Amintiri și portrete*, București, Editura pentru Literatură, 1962
- Bălu, Andi, *Patul lui Procust de Camil Petrescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2008
- Bălu, Ion, *Cezar Petrescu*, București, Editura Albatros, 1972
- Bogza, Geo, *Scrieri în proză, IV. Pamflete. Timpuri întunecate. Condeie în lanțuri. Pagini de presă. Pagini literare*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1959
- Boldea, Iulian, *Fața și reversul textului (I. L. Caragiale și Mateiu Caragiale)*, Târgu Mureș, Editura Ardealul, 1998
- Braga, Mircea, *Decupaje în sens. Propuneri de istorie literară*, Sibiu, Editura Imago, 1997
- Braga, Mircea, *Recursul la tradiție. O propunere hermeneutică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987
- Bravescu, Ada, *M. Blecher în epoca sa*, în „România literară”, nr. 36, 12.09 2008
- Călin, Liviu, *Camil Petrescu în oglinzi paralele*, București, Editura Eminescu, 1976
- Călinescu, George, *Ulysse*, București, Editura pentru Literatură, 1967
- Chinezu, Ioan, *Pagini de critică*. Ediție îngrijită și prefațată de I. Negoieșcu, București, Editura pentru Literatură, 1969
- Cioculescu, Șerban, *În marginea operei dlui Liviu Rebreanu*, în „Revista Fundațiilor regale”, III, nr. 2, Februarie 1936
- Ciopraga, Constantin, *Literatura română între 1900 și 1918*, Iași, Editura Junimea, 1870
- Colciar, Rozalia, *Timpul discursului la Max Blecher*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2007
- Constantinescu, Pompiliu, *Camil Petrescu: Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, în „Vreamea”, an. III, nr. 150, 30 noiembrie 1930

- Constantinescu, Pompiliu, *Epica 1930-1940*, în „Revista Fundațiilor regale”, VII, nr.6, 1 iunie, 1940
- Constantinescu, Pompiliu, *Romanul românesc interbelic*, Antologie, postfață și bibliografie de G. Gheorghiuță, București, Editura Minerva, 1977
- Constantinescu, Pompiliu, *Scrieri*, I. Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, București, Editura pentru Literatură, 1967
- Crețu, Nicolae, *Constructorii ai romanului. Liviu Rebreanu, H. Papadat-Bengescu, Camil Petrescu*, București, Editura Eminescu, 1982
- Cristescu, Maria-Luiza, *Hortensia Papadat-Bengescu, portret de romancier*, București, Editura Albatros, 1976
- Crohmălniceanu, Ov. S., *Tudor Arghezi*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960
- Crohmălniceanu, Ovid. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, București, Editura Universalia, 2003
- Cubleşan, Constantin, *Clasici și moderni*, București, Editura Gramar, 2003
- Cubleşan, Constantin, *Romancierul Rebreanu*, București, Editura „Viitorul Românesc”, 2001
- Culianu, Ioan Petru, *Mircea Eliade*. Ediția a III-a revăzută și adăugită. traducere de Florin Chirițescu și Dan Petrescu. Cu o scrisoare de la Mircea Eliade și o postfață de Sorin Antohi, Iași, Editura Polirom, 2004
- Dan, Sergiu Pavel, *Proza fantastică românească*, București, Editura Minerva, 1975
- Elvin, B., *Camil Petrescu. Studiu critic*, București, Editura pentru Literatură, 1962
- Fânaru, Sabina, *Eliade prin Eliade*. Ediția a III-a, București, Editura Univers, 2003
- Fântâneru, Constantin, *Liviu Rebreanu: Amândoi, roman*, în „Universul literar”, XLIX, nr. 24, 8 iunie 1940
- Firan, Florea, *Pe urmele lui Tudor Arghezi*, București, Editura Sport-Turism, 1981
- Florescu, Nicolae, *Profitabila condiție. Romanul aventurilor secrete*, București, Editura Cartea Românească, 1983
- George, Alexandru, *Marele Alpha*, București, Editura Cartea Românească, 1970
- Georgescu, Paul, *Polivalența necesară. Asociații și disociații*, București, Editura pentru Literatură, 1967
- Gheran, Niculae, *Rebreanu, amiaza unei vieți*, București, Editura Albatros, 1989

- Ghidirmic, Ovidiu, *Camil Petrescu sau patosul lucidității*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1975
- Glodeanu, Gheorghe, *Coordonate ale imaginarului în opera lui Mircea Eliade*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006
- Glodeanu, Gheorghe, *Fantasticul în proza lui Mircea Eliade*, Baia Mare, Editura Gutinul S.R.L., 1993
- Glodeanu, Gheorghe, *Max Blecher și noua estetică a romanului românesc interbelic*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2005
- Glodeanu, Gheorghe, *Poetica romanului românesc interbelic. O posibilă tipologie a romanului*, București, Editura Libra, 1998
- Groza, Horia, *Domnișoara Cristina*, în „Rampa”, nr. 5171, 5 decembrie 1936
- Holban, Anton, *Viața și moartea în opera D-nei H. Papadat-Bengescu*, în „România literară”, nr. 17-20, 1932
- Holban, Ioan, *Hortensia Papadat-Bengescu*, București, Editura Albatros, 1985
- Horodincea, Georgeta, *Structuri libere*, București, Editura Mihai Eminescu, 1970.
- Horodincea, Georgeta, *Retorica măștilor în proza interbelică (Mateiu I. Caragiale, Urmuz, Max Blecher, George Mihail Zamfirescu, George Călinescu)*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2005
- Ilovici, Mihail, *Tinerețea lui Camil Petrescu (1894-1921)*, București, Editura Minerva, 1971
- Ionescu, Eugen, *Război cu toată lumea. Publicistică românească. Volumul I. Ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu*, București, Editura Humanitas, 2002
- Ionescu, Eugen, *Nu*. Ediția a II-a. București, Editura Humanitas, 2002
- Lovinescu, Eugen, *Memorii. Aqua forte*. Ediție îngrijită de Gabriela Omăt, București, Editura Minerva, 1998
- Măngiulea, Mihai, *Introducere în opera lui Anton Holban*, București, Minerva, 1989
- Manolescu, Nicolae, *Arca lui Noe. Eseu despre romanul românesc*, București, Editura 100+1 Gramar, 2006
- Manolescu, Nicolae, *Lecturi infidele*, București, Editura pentru Literatură, 1966
- Manu, Emil, *Tudor Arghezi. Cadențe*, București, Editura Albatros, 1977
- Micu, Dumitru, *În căutarea autenticității*, București, Editura Minerva, 1992
- Micu, Dumitru, *Scriitori, cărți, reviste*, București, Editura Eminescu, 1980

- Muthu, Mircea, *Liviu Rebreanu sau paradoxul organicului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1993
- Nemoianu, Virgil, *O teorie a secundarului. Literatură, progres și reacțiune*. În românește de Livia Szász Câmpeanu, București, Editura Univers, 1997
- Niculiu, Adriana, *Gala Galaction omul și scriitorul prin el însuși*, București, Editura Cartea Românească, 1971
- Ornea, Z., *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, București, Editura Eminescu, 1980
- Papadima, Ovidiu, *Scriitorii și înțelesurile vieții*, București, Editura Minerva, 1971
- Perpessicius, *12 prozatori interbelici*, Antologie, text îngrijit, cuvânt înainte și notă asupra ediției de Dumitru D. Panaitescu, București, Editura Eminescu, 1980
- Perpessicius, *Opere (2,3,4,5)*, București, Editura Minerva, 1973
- Petraș, Irina, *Proza lui Camil Petrescu*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981
- Petraș, Irina, *Știința morții. Înfățișări ale morții în literatura română*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995
- Petraș, Irina, *Teme și digresiuni. Scriitori clasici și moderni*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2006
- Petrescu, Liviu, *Realitate și romanesc*, București, Editura Tineretului, 1969
- Petrescu, Liviu, *Scriitori români și străini. Eseuri*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1973
- Petroveanu, M., *Tudor Arghezi*, București, Editura pentru Literatură, 1961
- Piru, Alexandru, *Liviu Rebreanu*, București, Editura Tineretului, 1965
- Pop, Ion, *Avangarda în literatura română*, București, Editura Minerva, 1990
- Popa, Constantin M., *Noaptea lui Vincent*, Craiova, Editura Aius, 1998
- Popa, Marian, *Camil Petrescu*, București, Editura Albatros, 1972
- Protopopescu, Al., *Romanul psihologic românesc*, București, Editura Eminescu, 1978
- Protopopescu, Alexandru, *Volumul și esența*, București, Editura Eminescu, 1972
- Raicu, Lucian, *Liviu Rebreanu*, București, Editura pentru Literatură, 1967
- Rebreanu, Liviu, *Geneza romanului meu «Adam și Eva»*, în „Preocupări literare”, an VII, nr. 4, aprilie, 1942
- Rebreanu, Liviu, *Între roman și creație*, în „Vremea”, 1 mai, 1932
- Rotaru, Ion, *O istorie a literaturii române*, vol. II (de la 1900 până la cel de-al doilea război mondial) București, Editura Minerva, 1972

- Sasu, Aurel, *Liviu Rebreanu, sărbătoarea operei*, București, Editura Albatros, 1978
- Sebastian, Mihail, *Eseuri. Cronici. Memorial*. Ediție îngrijită și prefață de Cornelia Ștefănescu, București, Editura Minerva, 1972
- Simuț, Ion, *Liviu Rebreanu*. Monografie, antologie comentată, receptare critică, Brașov, Editura Aula, 2001
- Simuț, Ion, *Rebreanu. Dincolo de realism*, Oradea, Biblioteca Revistei „Familia”, 1977
- Sîrbu, I., *Camil Petrescu*, Iași, Editura Junimea, 1973
- Solomon, Dumitru, *Problema intelectualului în opera lui Camil Petrescu*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958
- Streinu, Vladimir, *Pagini de critică literară, Marginalia, Eseuri*, București, Editura pentru Literatură, 1968
- Șuluțiu, Octav, *Domnișoara Cristina*, în „Familia”, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1937
- Șuluțiu, Octav, *Scriitori și cărți*. Ediție îngrijită, tabel cronologic și prefață de Nicolae Florescu, București, Editura Minerva, 1974
- Tăutu, P., *Valoarea morală a romanului «Adam și Eva» de Liviu Rebreanu*, în „Vestitorul”, IV nr. 22, 16 noiembrie 1928
- Tomuș, Mircea, *Romanul romanului românesc. Vol. I. În căutarea personajului*, București, Editura 100+1 Gramar, 1999
- Trost, D., *Domnișoara Cristina*, în „Azi”, nr. 26, ianuarie 1937
- Țurcanu, Florin, *Mircea Eliade. Prizonierul istoriei*. Traducere din franceză Monica Anghel și Dragoș Dodu. Cu o prefață de Zoe Petre, București, Editura Humanitas, 2003
- Țuțea, Petre, *Mircea Eliade (Eseu)*. În loc de Prefață: *Actualitatea Sacrului* de Crăciun Bejan. În loc de Postfață: *Petre Țuțea – ultima întâlnire* de Dumitru Chirilă. Ediție îngrijită de Ioan Moldovan, Oradea, Editura Biblioteca Revistei „Familia”, 1992
- Ungureanu, Cornel, *Geografie literară*, Timișoara, Editura Universitatii de Vest, 2002
- Vancea, Viola, *Hortensia Papadat-Bengescu. Universul citadin, repere și interpretări*, București, Editura Eminescu, 1980
- Vartic, Mariana, *Anton Holban și personajul ca actor*, București, Editura Eminescu, 1983
- Vârgolici, Teodor, *Gala Galaction*, București, Editura pentru Literatură, 1967
- Vianu, Tudor, *Arta prozatorilor români*. Prefață, tabel cronologic și indice de nume de Henri Zalis, București, Editura Albatros, 1977
- Vlad, Ion, *Romanul universurilor crepusculare*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2004.

- Zăciu, Mircea, *Glose*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1970
- Zamfir, Mihai, *Cealaltă față a prozei*, București, Editura Eminescu, 1998